

BARTŁOMIEJ KRZAN

Uniwersytet Wrocławski

bartlomiej.krzan@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3964-114X

Ochrona środowiska naturalnego przez międzynarodowe prawo karne*

Słowa kluczowe: międzynarodowe prawo karne, prawo ochrony środowiska, środowisko naturalne, zbrodnie międzynarodowe, przestępstwa przeciwko środowisku, ekocyd, Międzynarodowy Trybunał Karny

PROTECTING THE ENVIRONMENT THROUGH INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Abstract

The article's goal is to determine the relevance of international criminal law for the protection of environment. It examines the potential enforcement of international environmental law by bringing perpetrators of violations to international criminal responsibility. The analysis thus touches upon fundamental issues of what an international crime is, who may commit it and to what extent it may be subject to punishment. Furthermore, it discusses the extension of the jurisdiction of the ICC to cover acts harmful to the natural environment, also by accommodating environmental concerns into the existing treaty-framework. From a more general perspective, the analysis offers a critical examination of the overlap or convergence between environmental protection goals and contemporary international criminal law, also giving expression to the actual condition of international cooperation in both these areas.

Keywords: international criminal law, environmental law, environment, international crimes, crimes against environment, ecocide, International Criminal Court

* Projekt badawczy finansowany ze środków programu „Inicjatywa Doskonałości — Uczelnia Badawcza” (IDUB) na lata 2020–2026 dla Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wstęp

Eksploatacja środowiska naturalnego jest nie tylko potencjalną przyczyną konfliktów zbrojnych, lecz także środkiem do celu w prowadzeniu wojny, a samo środowisko często też pada ofiarą konfliktów zbrojnych. Przez wiele lat traktowano ten ostatni aspekt jako naturalną (i nieuniknioną) konsekwencję działań wojennych. Środowisko naturalne jest zresztą zagrożone nie tylko w czasie konfliktów zbrojnych. Niektóre szkody w środowisku naturalnym są tak poważne, że mogą uzasadniać uruchomienie międzynarodowego sądownictwa karnego z jurysdykcją rozszerzoną na czyny szkodzące środowisku.

Celem artykułu jest określenie znaczenia międzynarodowego prawa karnego dla ochrony środowiska naturalnego. Interesuje nas możliwość egzekwowania międzynarodowego prawa ochrony środowiska poprzez pociągnięcie sprawców naruszeń do międzynarodowej odpowiedzialności karnej. Dotykamy tym samym fundamentalnych kwestii: czym jest zbrodnia międzynarodowa, kto może ją popełnić i w jakim zakresie może podlegać karze. Odpowiedzi wymaga pytanie, na ile można oczekiwać, by obok klasycznego, wąskiego podejścia do karania zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji udało się rozszerzyć jurysdykcję międzynarodowych trybunałów karnych na czyny szkodzące środowisku naturalnemu. Z ogólniejszej perspektywy nasza analiza pozwoli na ustalenie stopnia zbieżności między celami ochrony środowiska a współczesnym międzynarodowym prawem karnym, tym samym da też wyraz rzeczywistej kondycji współpracy międzynarodowej w obu tych dziedzinach.

1. Prawo ochrony środowiska naturalnego a międzynarodowe prawo karne

Prawdopodobnie pierwszym ważnym międzynarodowym instrumentem ochrony środowiska, który przewidywał sankcje karne, była Konwencja o ochronie kotików na Północnym Pacyfiku, zawarta przez USA, Wielką Brytanię (w imieniu Kanady), Japonię oraz Rosję w 1911 roku¹. W późniejszych latach oprócz kolejno przyjmowanych umów międzynarodowych, mających na celu ochronę poszczególnych gatunków, można w tym zakresie wymienić między innymi Międzynarodową konwencję o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza olejami z 1954 roku².

W 1994 roku XV Międzynarodowy Kongres Prawa Karnego przyjął w Rio de Janeiro uchwałę w sprawie przestępstw przeciwko środowisku, w której de-

¹ Tekst w: <https://maint.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0804.pdf> (dostęp: 12.06.2023).

² Międzynarodowa konwencja o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza olejami, sporządzona w Londynie dnia 12 maja 1954 roku (Dz.U. z 1961 r. Nr 28, poz. 135).

finiował środowisko jako „wszystkie składniki ziemi, zarówno abiotyczne, jak i biotyczne, w tym powietrze i wszystkie warstwy atmosfery, woda, ziemia, łącznie z glebą i zasobami mineralnymi, flora i fauna oraz wszelkie ekologiczne powiązania pomiędzy tymi składnikami”³. Kolejnym przykładem jest Konwencja bazylejska o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych⁴, zawierająca szereg odniesień do zakazów karnych i uznająca nielegalny obrót odpadami niebezpiecznymi lub kryminalizację innych odpadów. Inne instrumenty skupiają się w dużej mierze na kontroli administracyjnej, a nie na sankcjach karnych. Mocny sygnał płynie z Unii Europejskiej⁵.

Jak widać, zwłaszcza ostatnie dekady dowodzą wartkiego rozwoju zarówno międzynarodowego prawa ochrony środowiska, jak i międzynarodowego prawa karnego. Pojawiają się wręcz sugestie, by ująć kwestie szkody środowiskowej w odrębnej, piątej konwencji genewskiej⁶. Ochroną środowiska naturalnego w związku z konfliktami zbrojnymi zajmowała się Komisja Prawa Międzynarodowego (KPM) ONZ, która w 2022 roku przyjęła w drugim czytaniu projekt odnośnych zasad⁷. Zgodnie z art. 23 swojego statutu Komisja zaleciła Zgromadzeniu Ogólnemu przyjąć do wiadomości projekt zasad, zachęcać do ich jak najszerszego rozpowszechniania oraz polecić projekt zasad wraz z komentarzami uwadze państw i organizacji międzynarodowych oraz wszystkich innych podmiotów. Zasady te zostały następnie przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ⁸.

Przy rozważaniu związku między międzynarodowym prawem karnym a ochroną środowiska naturalnego można zidentyfikować kilka problemów. Można mówić o niełatwym (a nawet kiepskim) ich dopasowaniu. Przyczyną tych problemów są strukturalne różnice między międzynarodowym prawem karnym a międzynarodowym prawem ochrony środowiska. Podczas gdy pierwszy z działów prawa międzynarodowego jest zorganizowany bardziej wertykalnie, ten drugi zakłada poziomą współpracę między państwami, z zakładaną współzależnością suwerennych państw odnośnie do kwestii ekologicznych⁹. Nie powinno zatem dziwić, że w piśmiennictwie jeszcze w 1999 roku negowano istnienie między-

³ XVth International Congress of Penal Law, Resolutions: Section I, *Crimes against the environment: Application of the general part*, „Revue Internationale de Droit Pénal” 66, 1995, nr 1/2, s. 52 (§ 21).

⁴ Konwencja bazylejska o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych, sporządzona w Bazylei dnia 22 marca 1989 roku (Dz.U. z 1995 r. Nr 19, poz. 88).

⁵ Zob. dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z dnia 11 kwietnia 2024 roku w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (Dz.U. UE L 2024.1203), która zastąpiła wcześniejsze dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE.

⁶ Zob. G. Plant, *Environmental Protection and the Law of War: A Fifth Geneva Convention on the Protection of the Environment in the Time of Armed Conflict?*, London 1992.

⁷ UN Doc. A/77/10, § 58.

⁸ UN Doc. A/RES/77/104 (7.12.2022).

⁹ J. de Hempinne, *Concluding observations on the influence of international environmental law over international criminal law*, „Journal of International Criminal Justice” 20, 2022, nr 5, s. 1288.

narodowego prawa karnego w zakresie ochrony środowiska, ale przewidywano, że „pojawienie się międzynarodowego przestępstwa przeciwko środowisku jest wydarzeniem prawdopodobnym”¹⁰. Pamiętamy, że przy określeniu przestępstwa międzynarodowego lub zbrodni międzynarodowej można odwoływać się do rozmaitych, nie zawsze ze sobą zbieżnych uzasadnień kryminologicznych i sięgać albo do naruszanego dobra czy interesu, albo do charakteru przestępczości, albo wreszcie do społecznego punktu odniesienia. Często badacze odwołują się do zaangażowania państwa — ten element konstrukcyjny ujawnia się przy zbrodniach przeciwko pokojowi i ich obecnej inkarnacji — zbrodni agresji, natomiast w odniesieniu do pozostałych zbrodni międzynarodowych odwołania do tego wymogu będą trudniejsze do przeprowadzenia¹¹.

Niszczenie ekosystemów można postrzegać jako zjawisko potencjalnie wystarczająco poważne i o wystarczającej wadze, aby uruchomić międzynarodowe sądownictwo karne, ale nadal zgłaszane są wątpliwości, czy sankcje karne są w ogóle odpowiednią formą odpowiedzialności za szkody wyrządzone środowisku naturalnemu¹².

W tym kontekście należy zauważyć, że przestępstwa środowiskowe rzadko są definiowane w konwencjach międzynarodowych jako przestępstwa międzynarodowe. Ewidentnym wyjątkiem w tym zakresie jest Protokół w sprawie zmian do Protokołu w sprawie Statutu Afrykańskiego Trybunału Sprawiedliwości i Praw Człowieka, przyjęty w Malabo w czerwcu 2014 roku, który rozszerza jurysdykcję nieutworzonego jeszcze Afrykańskiego Trybunału Sprawiedliwości i Praw Człowieka. Jego art. 28Lbis nawiązuje do nowego i odrębnego przestępstwa międzynarodowego „nielegalnej eksploatacji zasobów naturalnych” i łączy je między innymi z „eksploatacją zasobów naturalnych bez przestrzegania norm związanych z ochroną środowiska oraz bezpieczeństwem ludzi i personelu”. Definicja opiera się na Protokole przeciwko eksploatacji zasobów naturalnych, przyjętym przez Międzynarodową Konferencję w sprawie Regionu Wielkich Jezior w dniu 30 listopada 2006 roku¹³. Z uwagi na wyjątkowo niski poziom akceptacji

¹⁰ R. Provost, *International criminal environmental law*, [w:] *The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie*, red. G.S. Goodwin-Gill, S. Talmon, Oxford 1999, s. 453.

¹¹ Zob. B. Krzan, *Zaangażowanie państwa w popełnianie zbrodni międzynarodowych*, [w:] *Wokół problematyki państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego. Księga jubileuszowa Profesor Elżbiety Dyni*, red. L. Brodowski, D. Kuźniar, Rzeszów 2024, s. 256. Związki z podmiotami gospodarczymi mogą być wykorzystywane i w tym kontekście — zob. J. Kociubiński, *Using the free market against itself? The strategy of promoting national champions by authoritarian regimes — motivations and limitations*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 45, 2023, nr 2, s. 37 n.

¹² T. Smith, *Creating a framework for the prosecution of environmental crimes in international criminal law*, [w:] *The Ashgate Research Companion to International Criminal Law: Critical Perspectives*, red. W. Schabas, Y. McDermott, N. Hayes, London 2013, s. 45.

¹³ International Conference on the Great Lakes Region Protocol Against the Illegal Exploitation of Natural Resources, 30 November 2006, https://ungreatlakes.unmissions.org/sites/default/files/icglr_protocol_against_the_illegal_exploitation_of_natural_resourcess.pdf (dostęp: 12.06.2023).

Protokołu z Malabo trudno obecnie uznać go za dokument wypracowujący quasi-universalny konsensus.

Rozważania nad funkcjonującymi jurysdykcjami karnomiędzynarodowymi zawarto poniżej. W tym miejscu wypada jedynie zasygnalizować potencjalne zaangażowanie sądownictwa międzynarodowego.

Z perspektywy naszych rozważań warto tu przypomnieć, że Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS) w opinii doradczej w sprawie legalności zagrożenia lub użycia broni nuklearnej przywołał uchwałę Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/37 w sprawie ochrony środowiska podczas konfliktów zbrojnych, a ponadto zauważył, że artykuły 35(3) i 55(1) Protokołu dodatkowego I łącznie „zawierają ogólny obowiązek ochrony środowiska naturalnego przed rozległymi, długotrwałymi i poważnymi szkodami dla środowiska”¹⁴. Można oczywiście wymienić szereg innych spraw rozpatrywanych przez główny organ sądowy ONZ¹⁵, ale nas interesuje przede wszystkim warstwa instytucjonalna.

W Statucie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości¹⁶ przewidziano w art. 26(1) utworzenie stałych izb dla rozpatrywania określonych kategorii spraw. W 1993 roku utworzono siedmioosobową izbę do spraw środowiska naturalnego¹⁷, początkowo na pół roku. Skład izby był sukcesywnie odnawiany, ale ze względu na brak spraw w 2006 roku zdecydowano o zaprzestaniu wybierania sędziów do tej izby. Postanowienie art. 26(1) Statutu pozostaje zatem martwą literą.

Pojawiło się oczywiście wiele propozycji powołania odrębnego organu, na przykład Międzynarodowego Trybunału Ochrony Środowiska¹⁸ lub Międzynarodowego Trybunału Klimatycznego, który miałby rozstrzygać o międzynarodowej odpowiedzialności karnej za szkody i czuwać nad przestrzeganiem przez państwa zadeklarowanych celów w zakresie emisji. Nadal pozostają one jednak w sferze projektów.

¹⁴ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, ICJ Rep. 1996, s. 241–242, § 29, § 32.

¹⁵ Jak chociażby wniosek Zgromadzenia Ogólnego ONZ o wydanie przez MTS opinii doradczej w sprawie obowiązków państw w odniesieniu do zmian klimatu (UN Doc. A/77/L.58). Ze spraw spornych wystarczy wymienić precedensową decyzję w sprawie rekompensaty środowiskowej: ICJ, *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, Judgment of 2 February 2018, Compensation owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, ICJ Rep. 2018, s. 15.

¹⁶ Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90.

¹⁷ Zob. szerzej R. Ranjeva, *L'environnement, la Cour internationale de Justice et la Chambre spéciale pour les questions de l'environnement*, „Annuaire français de droit international” 40, 1994, s. 433 n.

¹⁸ Zob. A. Rest, *The indispensability of an international environmental court*, „Review of European Community & International Environmental Law” 7, 1998, nr 1, s. 63 n.; T. Stephens, *International Courts and Environmental Protection*, Cambridge 2009, s. 56 n.; C. Sotis, *Juger des crimes environnementaux internationaux: approche juridictionnelle et institutionnelle*, [w:] *Des écocrimes à l'écocide: le droit pénal au secours de l'environnement*, red. L. Neyret, Bruxelles 2015, s. 218.

2. W kierunku międzynarodowych zbrodni przeciwko środowisku

Zbrodnie przeciwko środowisku naturalnemu niekoniecznie wpisują się w klasyczny schemat wypracowany w Norymberdze¹⁹. Można w tym kontekście zauważyć elementy kontynuacji i jej braku. Za ciągłością przemawiają założenie uruchamiania międzynarodowej prawnokarnej reakcji jako środka budowania konsensusu wokół uniwersalnych wartości oraz odróżnienie zbrodni przeciwko środowisku od przestępczości pospolitej²⁰. Przy tej okazji ujawnia się szereg problemów definicyjnych (lista czynów czy ogólna formuła, jakie mają być próg wpływu, standard winy i przyczynowość)²¹. Można zauważyć większy nacisk na odpowiedzialność podmiotów zbiorowych zamiast jednostek oraz odejście od zamiaru bezpośredniego. Ponadto można to przełożyć na inne przykłady braku ciągłości lub bardziej rewolucyjne zmiany. Zamiast braku powtórzenia może chodzić o zatrzymanie już trwającego kryzysu (*never* zamiast *never again*) i przejście od ochrony ludzkości do ochrony środowiska ludzkości²². Wartością chronioną jest bezpieczeństwo planety rozumiane szerzej jako przyszłość ludzkości. Takie ujęcie każe postawić kolejne pytanie, na ile wyłącznie reaktywna ma być odnośna polityka kryminalna, a na ile ma ona antycypować określone niebezpieczeństwa i zagrożenia²³. Ponadto konieczne jest ustalenie świadomości sprawcy czynu zabronionego (*mens rea*). Udowodnienie zamiaru i wiedzy o materialnych elementach przestępstwa może rzeczywiście być problematyczne. Ponadto poważne trudności wynikają z wymogu związku przyczynowego między odpowiednią działalnością człowieka a szkodami w środowisku naturalnym²⁴. Jak wiadomo, na przykład szkody wynikające ze zmiany klimatu wynikają z wielu powiązanych ze sobą działań człowieka. Nie należy ich jednak ograniczać wyłącznie do izolowanych osób. Otwarta kwestia zaangażowania, wkładu i docelowo odpowiedzialności karnej przedsiębiorstw w międzyna-

¹⁹ Zob. Ch. Tomuschat, *Schädigung der Umwelt als Verbrechen nach Völkerstrafrecht*, [w:] *Völkerrecht und deutsches Recht: Festschrift für Walter Rudolf zum 70. Geburtstag*, red. H.W. Arndt, F.L. Knemeyer, D. Kugelmann, München 2001, s. 113.

²⁰ E. Fronza, *Towards a new crime of ecocide: The moving frontiers of international criminal law*, [w:] *Strafrecht und Systemunrecht: Festschrift für Gerhard Werle zum 70. Geburtstag*, red. F. Jeßberger, M. Vormbaum, B. Burghardt, Tübingen 2022, s. 96.

²¹ D. Robinson, *Ecocide — puzzles and possibilities*, „Journal of International Criminal Justice” 20, 2022, nr 2, s. 325.

²² E. Fronza, *Towards a new crime...*, s. 99–100.

²³ E. Fronza, N. Guillou, *Vers une définition du crime international d'écocide*, [w:] *Des écocrimes à l'écocide...*, s. 132, 138.

²⁴ A. Mistura, *Is there space for environmental crimes under international criminal law: The impact of the office of the prosecutor policy paper on case selection and prioritization on the current legal framework*, „Columbia Journal of Environmental Law” 43, 2018, nr 1, s. 224.

wym prawie karnym²⁵ może jeszcze bardziej utrudnić jego zastosowanie do przestępstw środowiskowych. Ściganie dyrektorów generalnych (CEO), dyrektorów, partnerów lub innych osób zajmujących wyższe stanowiska w korporacji mogłoby być wówczas najbardziej obiecującą opcją ustalenia indywidualnej odpowiedzialności karnej za szkody ekologiczne popełnione w ramach ich kompetencji²⁶.

Przestępstwo przeciwko środowisku można zdefiniować jako:

zamierzone działanie podjęte z zamiarem wyrządzenia znacznej szkody środowisku, w tym systemom ekologicznym, biologicznym i zasobów naturalnych, dla osiągnięcia określonego celu wojskowego, strategicznego, politycznego lub innego, które to działanie faktycznie powoduje taką szkodę²⁷.

W latach siedemdziesiątych R. Falk przygotował projekt międzynarodowej konwencji w sprawie zbrodni ekobójstwa²⁸. Do podobnych kategorii odwoływali się także inni autorzy²⁹. Zaproponowano wręcz kategorię geocydu, rozumianego jako „dosłownie zabicie Ziemi, środowiskowy odpowiednik ludobójstwa i utrwalenie go jako międzynarodowego przestępstwa prawnego”³⁰, czy na przykład ekorzezi (*eco-slaughter*)³¹.

Żadnych odniesień do środowiska naturalnego nie zawierały zasady norymberskie przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne³², podobnie jak pierwszy projekt Kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości (1954)³³. Nowy mandat Komisji Prawa Międzynarodowego został ustanowiony uchwałą Zgromadzenia Ogólnego 36/106 w grudniu 1981 roku. Specjalny sprawozdawca D. Thiam, uznając w czwartym raporcie „rosnące znaczenie współczes-

²⁵ A. Clapham, *Extending international criminal law beyond the individual to corporations and armed opposition groups*, „Journal of International Criminal Justice” 6, 2008, nr 5, s. 899. Zob. też D. Gruszecka, *Niemiecka doktryna i judykatura wobec problemu odpowiedzialności karnej „sprawców zza biurkę” — uwagi na tle koncepcji „Organisationsherrschaft”*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 4, s. 313 n.

²⁶ Zob. J. Hellman, *The fifth crime under international criminal law: Ecocide?*, [w:] *Regulating Corporate Criminal Liability*, red. D. Brodowski et al., Berlin 2014, s. 279.

²⁷ S. Freeland, *Crimes against the environment: A role for the International Criminal Court?*, „Revue Juridique Polynésienne” 4, 2004, s. 201.

²⁸ R.A. Falk, *Environmental warfare and ecocide facts, appraisal and proposals*, „Revue Belge de Droit International” 9, 1973, nr 1, s. 1 n.

²⁹ Zob. M.A. Gray, *The international crime of ecocide*, „California Western International Law Journal” 26, 1996, nr 2, s. 270.

³⁰ Zob. L. Berat, *Defending the right to a healthy environment: Toward a crime of geocide in international law*, „Boston University International Law Journal” 11, 1993, s. 328–329, 343.

³¹ M.M. Kenig-Witkowska, *Protection of the environment in times of non-international armed conflicts — a gap to be filled in*, „Studia Iuridica” 2018, nr 78, s. 187.

³² Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, „Yearbook of the International Law Commission” (dalej: YILC) 1950, t. 2, § 97.

³³ Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind, YILC 1954, t. 2.

nych problemów środowiskowych”³⁴, zasugerował rozszerzenie zakresu zbrodni przeciw ludzkości poprzez włączenie przepisu o ochronie środowiska³⁵, a w siódmym raporcie zaproponował nowe sformułowanie zbrodni przeciwko środowisku jako „jakąkolwiek poważną i zamierzoną szkodę wyrządzoną żywotnemu dobru ludzkiemu, takiemu jak środowisko ludzkie”³⁶.

Projekt Kodeksu zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości został przyjęty w pierwszym czytaniu w 1991 roku³⁷ i zawierał art. 26 dotyczący „umyślnego i poważnego niszczenia środowiska”. Oparty w dużej mierze na art. 55 pierwszego protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich uznał on „zbrodnię przeciwko środowisku” za odrębną kategorię, a nie kategorię zbrodni przeciw ludzkości³⁸. Ostatecznie jednak odrzucono pomysł uznania w tych ramach autonomicznego międzynarodowego przestępstwa przeciwko środowisku, a przyjęty w drugim czytaniu projekt Kodeksu zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości przewidywał zbrodnię wojenną w postaci użycia metod lub środków walki bez uzasadnienia z konieczności wojskowej, z zamiarem wyrządzenia rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym i w ten sposób poważnego zagrożenia zdrowiu lub przetrwaniu ludności³⁹. W ramach prac KPM można zatem zauważyć ciekawą zmianę w umiejscowieniu zbrodni przeciwko środowisku w ramach przestępstw prawa międzynarodowego — zbrodnie przeciw środowisku przesunięto ze zbrodni przeciwko ludzkości (raporty poprzedzające projekt Kodeksu z 1991 roku) na samodzielne przestępstwo polegające na spowodowaniu umyślnej i poważnej szkody w środowisku (projekt z 1991 roku) i z powrotem do bardziej ograniczonego pojęcia zbrodni wojennych przeciwko środowisku (projekt z 1996 roku).

Uregulowanie zbrodni przeciwko środowisku nabrało dodatkowego przyspieszenia i rozgłosu przy okazji postulatów zgłaszanych odnośnie do wprowadzenia zmian w Statucie rzymskim⁴⁰. Obecnie debata koncentruje się na rewi-

³⁴ Fourth report on the draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind, by Mr. Doudou Thiam, Special Rapporteur, Doc A/CN.4/398*, YILC 1986, t. 2(1), s. 61 (§ 67).

³⁵ YILC 1986, Vol. II(1), s. 86. Document A/CN.4/419 and Add. L, Seventh report on the draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, by Mr. Doudou Thiam, Special Rapporteur, Draft Article 14 para 6.

³⁶ Document A/CN.4/419 and Add. L Seventh report on the draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, by Mr. Doudou Thiam, Special Rapporteur, Draft Article 14 para 6 — zob. YILC 1989, t. 2(1), s. 86.

³⁷ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, 1991, Report of the International Law Commission, 43d Session, UNGAOR, 46th Session, Supp. No. 10, A/46/10 (1991).

³⁸ Odpowiednio: „Kto umyślnie powoduje lub nakazuje spowodowanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym, po stwierdzeniu tego podlega karze”.

³⁹ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, YILC 1996, t. 1(2), Article 20.

⁴⁰ Rzymski statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 roku (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708, dalej: Statut rzymski).

talizowaniu pojęcia ekobójstwa/ekocydu⁴¹. Ostatnio najwięcej uwagi skupia na sobie propozycja z 2021 roku Niezależnego Panelu Ekspertckiego do spraw Definicji Prawnej Ekobójstwa⁴², choć obok równoległe zgłaszanych propozycji⁴³ wystarczy przywołać nadal dostępne klasyczne opracowania⁴⁴. Ale można przyjąć szerszą optykę i rozważać bardziej ogólną kategorię zbrodni przeciwko środowisku⁴⁵ lub konstrukcję zbrodni przeciwko przyszłym pokoleniom⁴⁶. Pomijając specyfikacje doktrynalne, można przyjąć, że niektóre czyny przeciwko środowisku naturalnemu mogą potencjalnie prowadzić do scenariuszy o wadze porównywalnej z ugruntowanymi zbrodniami międzynarodowymi.

⁴¹ P. Higgins, D. Short, N. South, *Protecting the planet: A proposal for a law of ecocide*, „Crime, Law and Social Change” 59, 2013, s. 251; por. wcześniejsze opracowania: P. Higgins, *Eradicating Ecocide: laws and governance to prevent the destruction of our planet*, London 2010.

⁴² Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, *Ecocide: Commentary and Core Text*, June 2021, <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (dostęp: 12.06.2023), definiujący w propozycji art. 8 ter jako „czyny niezgodne z prawem lub bezmyślne/bezsensowne, niczym nieusprawiedliwione, popełnione ze świadomością, że istnieje znaczne prawdopodobieństwo spowodowania przez te czyny poważnych i powszechnych lub długotrwałych szkód w środowisku”.

⁴³ Na przykład D. Hotz, *Ecocide as the missing fifth crime under international criminal law?*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 133, 2021, nr 3, s. 903 n. W myśl przywołanej propozycji ekobójstwo oznacza „którekolwiek z poniższych przestępstw, popełnione w ramach szeroko zakrojonego lub systematycznego ataku skierowanego przeciwko środowisku, ze świadomością o ataku: (a) zanieczyszczenie powietrza; (b) zanieczyszczenie wody; (c) zanieczyszczenie gleby; (d) zagrożenie dla chronionej fauny i flory; (e) utylizacja odpadów”. Por. bardziej rozbudowaną formułę *Proposed Definition of Ecocide*, *Promise Institute for Human Rights (UCLA) Group of Experts*, 9.04.2021, <https://ecocidelaw.com/wp-content/uploads/2022/02/Proposed-Definition-of-Ecocide-Promise-Group-April-9-2021-final.pdf> (dostęp: 12.06.2023), wymieniającą konkretne czyny, popełnione ze świadomością, że ich popełnienie może spowodować rozległe, długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym.

⁴⁴ W. Radecki, *Odpowiedzialność karna za naruszenie środowiska w świetle prawa międzynarodowego*, Wrocław 1981, s. 121 n.

⁴⁵ S. Freeland, *Addressing the Intentional Destruction of the Environment during Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court*, Antwerpen 2015, s. 245. Wykorzystując formułę ENMOD, przywołany tu autor proponuje następujące rozumienie jako art. 8 ter Statutu: „stosowanie w kontekście konfliktu zbrojnego lub w związku z nim metody lub środka walki z zamiarem spowodowania rozległych, długotrwałych lub poważnych szkód w środowisku naturalnym”.

⁴⁶ S. Jodoin, *Conclusion: Protecting the rights of future generations through existing and new international criminal law*, [w:] *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, red. S. Jodoin, M.-C. Cordonier Segger, Cambridge 2013, s. 353. Przez zbrodnie przeciwko przyszłym pokoleniom rozumie on konkretnie wymienione czyny „w dowolnej sferze działalności ludzkiej, takiej jak działalność polityczna, wojskowa, gospodarcza, kulturalna lub naukowa, popełnione ze świadomością znacznego prawdopodobieństwa ich poważnych konsekwencji dla długoterminowego zdrowia, bezpieczeństwa lub środków przetrwania jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości”.

3. Jurysdykcja międzynarodowa

Międzynarodowy Trybunał Wojskowy (dalej: MTW) nie zajmował się wprost zbrodniami przeciwko środowisku. Natomiast w tak zwanych następczych procesach norymberskich Trybunał Stanów Zjednoczonych oddalił zarzuty stosowania polityki „spalonej ziemi” w celu utrudniania wojskom radzieckim w Norwegii, postawione generałowi Lotharowi Rendulicowi, dowodzącemu siłami niemieckimi w Norwegii i Finlandii w 1944 roku⁴⁷. Na tym konkretnym tle należy jednak zauważyć, że MTW skazał generała Alfreda Jodla, szefa sztabu operacyjnego Naczelnego Dowództwa niemieckich sił zbrojnych, który w październiku 1944 roku nakazał ewakuację wszystkich mieszkańców północnej Norwegii i spalenie ich domów, aby uniemożliwić im pomoc Rosjanom⁴⁸.

W 1948 roku Komisja Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych (*United Nations War Crimes Commission*, UNWCC) w sprawie nr 7150 miała ustalić, czy dziesięciu Niemców, z których wszyscy byli szefami różnych wydziałów administracji leśnej w Polsce w czasie okupacji niemieckiej (1939–1944), można zaliczyć do kategorii wojennych przestępców oskarżonych o grabież polskiego mienia publicznego. Zarzucano, że oskarżeni, pełniąc swoje obowiązki służbowe, spowodowali hurtową wycinkę polskiego drewna w stopniu znacznie przekraczającym konieczny do zachowania krajowych zasobów drzewnych. Komisja do spraw Zbrodni Wojennych zdecydowała, że *prima facie* wykazano istnienie zbrodni wojennej i dziewięciu spośród oskarżonych urzędników zostało wymienionych jako oskarżonych o zbrodnie wojenne⁴⁹. Podstawą tego był art. 55 Regulaminu haskiego z 1907 roku, będącego załącznikiem do IV Konwencji haskiej. Zgodnie z tym przepisem państwo okupujące ma prawo użytkownika do eksploatacji zasobów naturalnych państwa okupowanego, w przeciwnym razie musi pełnić funkcję depozytariusza i zabrania się mu hurtowego niszczenia.

Przełomu nie przyniosły trybunały *ad hoc*. Ani Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii, ani też Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy nie prowadziły postępowań karnych za zbrodnie wojenne przeciwko środowisku⁵⁰. Zwłaszcza pierwszy z trybunałów utworzonych przez Radę Bezpieczeństwa miał możliwość wykonywania jurysdykcji odnośnie do naruszeń

⁴⁷ Trial of Wilhelm List and Others (The Hostage Case), Judgment, us Military Tribunal, Nuremberg, VIII Law Reports of Trials of War Criminals, Case No. 47 (1949), s. 69.

⁴⁸ Trial of Alfred Jodl, Judgment of the International Military Tribunal, Trial of the Major War Criminals, 1 October 1946, s. 324–325, [przedruk w:] „American Journal of International Law” 41, 1947, s. 316.

⁴⁹ *History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War*, London 1948, s. 496, <http://www.unwcc.org/wp-content/uploads/2017/04/UNWCC-history.pdf> (dostęp: 12.06.2023).

⁵⁰ Zob. M. Gillett, *Environmental damage and international criminal law*, [w:] *Sustainable Development...*, s. 93.

art. 35(3) lub 55(1) I protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich, ale jedyna wzmianka dotycząca szkód w środowisku pojawiła się w raporcie oceniającym potencjalną odpowiedzialność karą NATO w związku z kampanią z użyciem bomb przeciwko Federacyjnej Republice Jugosławii w 1999 roku⁵¹.

Dotychczasowe ignorowanie przestępstw przeciwko środowisku⁵² przez trybunały międzynarodowe może zaskakiwać, jako że najpoważniejsze przestępstwa przeciwko środowisku należą do kategorii przestępstw globalnych w pełnym tego słowa znaczeniu, ponieważ są wszechobecne i potencjalnie katastrofalne w skutkach⁵³. Takie stanowisko jest zgodne z preambułą Statutu rzymskiego, w której uznano, że poważne zbrodnie międzynarodowe zagrażają pokojowi, bezpieczeństwu i dobrostanowi świata. Trzeba jednak przyznać, że większość przypadków szkód w środowisku nie wystarczy, aby zniszczyć całą planetę — to raczej kumulacja różnych aktów szkód i zanieczyszczeń środowiska zagraża życiu na niej⁵⁴.

Jak dotąd najbardziej obiecującą drogą jest możliwość zakwalifikowania przestępstw przeciwko środowisku naturalnemu jako zbrodni wojennych. Ewidentnym przykładem jest art. 8(2)(b)(iv) Statutu rzymskiego, który wśród innych poważnych naruszeń praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze jako zbrodnię wojenną wymienia:

zamierzone przeprowadzanie ataku ze świadomością, iż atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej.

Przytoczony przepis Statutu rzymskiego ma wyjątkowe znaczenie, gdyż po raz pierwszy zawiera wyraźne odniesienie do środowiska w dokumencie założycielskim międzynarodowego sądu lub trybunału karnego. Widoczna jest ewidentna zmiana z perspektywy antropocentrycznej w kierunku podejścia ekocentrycznego⁵⁵.

⁵¹ P. Benvenuti, *The ICTY Prosecutor and the review of the NATO bombing campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, „European Journal of International Law” 12, 2021, nr 3, s. 509.

⁵² S. Freeland, *Addressing the Intentional Destruction...*, s. 35.

⁵³ F. Mégret, *The problem of an international criminal law of the environment*, „Columbia Journal of Environmental Law” 36, 2011, nr 2, s. 241.

⁵⁴ R.M. Pereira, *Environmental Criminal Liability and Enforcement in European and International Law*, Leiden-Boston 2015, s. 118.

⁵⁵ S. Negri, *On meteors and comets: Is the crime of ecocide back to stay? Environmental crimes at the interface of philosophy, the law of state responsibility and international criminal law*, „International Criminal Law Review” 23, 2023, nr 1, s. 152. Zestawienie obu podejść (wraz z biocentryczną perspektywą) — zob. D.P. van Uhm, *A green criminological perspective on environmental crime: The anthropocentric, ecocentric and biocentric impact of defaunation*, „Revue Internationale de Droit Pénal” 87, 2017, nr 1, s. 330 n.

Artykuł 8(2)(b)(iv) Statutu rzymskiego łączyć można na przykład z art. 35(3) i art. 55(1) protokołu dodatkowego I do Konwencji genewskich⁵⁶ oraz art. I(1) Konwencji o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich (ENMOD)⁵⁷. Jest on jeszcze bardziej rygorystyczny niż poprzednie sformułowania, ponieważ wymaga, aby spodziewana szkoda w środowisku nie tylko spełniała wszystkie trzy wymogi — była rozległa, długotrwała i poważna — lecz także była wyraźnie nadmierna w stosunku do przewidywanej korzyści wojskowej.

Należy również zauważyć, że art. 8(2)(b)(iv) ma zastosowanie wyłącznie „w międzynarodowym konflikcie zbrojnym, w ustalonych ramach prawa międzynarodowego”. Takie ograniczenie generuje poważną lukę, ponieważ nie rozciąga się na sytuacje niemiędzynarodowego konfliktu zbrojnego ani wreszcie na stan pokoju. Można nawet postawić tezę, że w rzeczywistości większość szkodliwych dla środowiska działań odbywa się w czasie pokoju, a nie w czasie wojny. Być może art. 8(2)(b)(iv) Statutu rzymskiego to dopiero początek i posłuży on jako precedens dla objęcia zakresem międzynarodowego prawa karnego innych czynów powodujących poważne szkody dla środowiska. Takie inne czyny można również uwzględnić w wielostronnych porozumieniach środowiskowych (MEAs) zawierających sankcje karne.

W rozważaniach nad gotowością MTK do poważnego zaangażowania się w ściganie przestępstw przeciwko środowisku wskazuje się, że sędziom i prokuratorom brakuje obecnie wystarczającej wiedzy specjalistycznej w zakresie ochrony środowiska, aby mogli właściwie zająć się tą kwestią⁵⁸. Przed uzyskaniem takiej wiedzy specjalistycznej krokiem pośrednim mogłoby być ściganie poszczególnych osób za ataki, które choć mogą szkodzić środowisku, to są przeprowadzane w celu wspierania innych zbrodni międzynarodowych, takich jak ludobójstwo lub zbrodnie przeciwko ludzkości.

Niezależnie od tego w Statucie rzymskim sformułowano także inne postaci zbrodni wojennych, które mogą przynajmniej pośrednio przełożyć się na zagrożenie dla środowiska naturalnego. Na myśl przychodzi tu art. 8(2)(e)(xii) (niszczenie lub zagarnianie własności nieprzyjaciela, z wyjątkiem przypadków, gdy takiego zniszczenia lub zagarnięcia wymaga konieczność wojenna), art. 8(2)(e)(xiii) (użycie trucizny lub trującej broni), art. 8(2)(e)(xiv) (stosowanie gazów duszących, trujących lub innych oraz wszelkich analogicznych cieczy, materia-

⁵⁶ Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 roku, dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik).

⁵⁷ Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich, otwarta do podpisania w Genewie dnia 18 maja 1977 roku (Dz.U. z 1978 r. Nr 31, poz. 132).

⁵⁸ M.A. Drumbl, *International human rights, international humanitarian law, and environmental security: Can the international criminal court bridge the gaps?*, „ILSA Journal of International and Comparative Law” 6, 2000, nr 2, s. 326 n.

łów i urządzeń) oraz art. 8(2)(e)(xvi) (stosowanie broni wykorzystującej czynniki mikrobiologiczne lub inne czynniki biologiczne lub toksyn, niezależnie od ich pochodzenia i metody produkcji). Tylko pierwszy wymieniony tu ustęp był uzgodniony na konferencji rzymskiej, pozostałe zostały dodane już po wejściu Statutu rzymskiego w życie.

Pod wieloma względami można też rozpatrywać powodowanie szkód w środowisku jako narządzie popełnienia ludobójstwa lub zbrodni przeciw ludzkości⁵⁹. Nietrudno uznać świadome niszczenie warunków środowiskowych za środek doprowadzenia do wyniszczenia określonej populacji, co mogłoby zostać uznane za akt ludobójstwa. Pomysł rozszerzenia zakresu Konwencji o ludobójstwie tak, aby wyraźnie obejmował niszczenie środowiska, pojawił się w 1985 roku wśród niektórych członków Podkomisji do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości⁶⁰. Na gruncie Statutu rzymskiego najlepiej połączenie z wymiarem środowiskowym ujawni się w jego art. 6(c), który odnosi się do „rozmyślnego stworzenia dla grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie jej całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego”. Jednakże zbrodnia ludobójstwa zakłada szczególny zamiar „zniszczenia w całości lub w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej jako takiej”, co stanowi poważną zaporę. Niemniej jednak niektóre elementy sprawy prowadzonej przez prokuraturę przeciwko Umarowi al-Baszirowi wskazują, że nie można tego scenariusza całkowicie wykluczyć⁶¹.

Alternatywnie można również uznać niszczenie środowiska za zbrodnię przeciw ludzkości. Obejmuje ona między innymi eksterminację, to jest „celowe stworzenie takich warunków życia, czy pozbawienie dostępu do jedzenia i opieki medycznej, które są obliczone na wyniszczenie części ludności”⁶², ale także „inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego”⁶³, jeżeli zostały popełnione „w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej”. W kontekście środowiskowym należy także wspomnieć o „deportacji lub przymusowym przesiedleniu ludności” definiowanym jako „przymusowe wysiedlenie osób, których

⁵⁹ T. Smith, *Creating a Framework...*, s. 46.

⁶⁰ B. Whitaker, *Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, United Nations Economic and Social Council Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities 1985, s. 17 (§ 33).

⁶¹ ICC-02/05-01/09-3, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir, 04 March 2009, Separate and Partly Dissenting Opinion of Judge Anita Usacka, § 98f; Cf Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest, ICC-02/05-01/09-94, 12 July 2010, Pre-Trial Chamber I.

⁶² Zob. art. 7(2)(b) Statutu rzymskiego.

⁶³ Art. 7(1)(k) Statutu rzymskiego.

dotyczy wydalenie lub inne akty przymusu z obszaru, na którym legalnie przebywają, bez podstaw dozwolonych przez prawo międzynarodowe”⁶⁴.

Trudno wreszcie całkowicie wykluczyć odwołanie do zbrodni agresji i potraktowanie art. 8bis Statutu MTK jako możliwej „drogi do ścigania szkód i zniszczeń środowiska, gdy jeden kraj prowadzi agresywną wojnę przeciwko drugiemu”⁶⁵. Jednak w każdej z tych sytuacji międzynarodowa indywidualna odpowiedzialność karna odzwierciedlałaby naruszenie wartości ludzkich, a nie samo spowodowanie szkody dla środowiska⁶⁶. Nawet w takim ograniczonym zakresie pośrednia ochrona jest lepsza niż brak praktycznej ochrony.

Tytułem podsumowania tej części rozważań należy stwierdzić, że Statut rzymski oferuje raczej skromne środki ścigania przestępstw przeciwko środowisku. Wiele zależy oczywiście od praktycznego zastosowania wspomnianych ram normatywnych. Kapitalne znaczenie w tym względzie ma dokument programowy Urzędu Prokuratora MTK w sprawie wyboru spraw i ustalania priorytetów⁶⁷. Zgodnie z jego treścią prokurator wybiera sprawę do dochodzenia i ścigania w świetle wagi przestępstw, stopnia odpowiedzialności domniemanych sprawców i potencjalnych zarzutów. Skutki przestępstw można ocenić w świetle między innymi zwiększonej bezbronności ofiar, wpojonego następnie terroru lub w świetle szkód społecznych, gospodarczych i środowiskowych wyrządzonych społecznościom. W tym kontekście zapowiedziano poświęcenie szczególnej uwagi ściganiu przestępstw wynikających ze Statutu rzymskiego, które zostały popełnione między innymi w drodze niszczenia środowiska, nielegalnej eksploatacji zasobów naturalnych lub nielegalnego wywłaszczenia gruntów bądź tym skutkowały⁶⁸. Prowadzi to do dość trzeźwej oceny aktualnego stanu międzynarodowego prawa karnego w odniesieniu do środowiska⁶⁹.

W przyjmowanych przez Urząd Prokuratora co dwa lata planach strategicznych regularnie pojawiają się odwołania do aspektów środowiskowych⁷⁰. W ostatnim planie strategicznym przyjętym na lata 2023–2025 zawarto cel strategiczny 5 (Odnowione ramy polityki Urzędu), zapowiedziano sfinalizowanie kompleksowego przeglądu i konsolidację ram polityki wyboru spraw i ustalania

⁶⁴ Art. 7(1)(d) oraz 7(2)(d) Statutu rzymskiego.

⁶⁵ H. Brady, D. Re, *Environmental and cultural heritage crimes: The possibilities under the Rome Statute*, [w:] *Justice Without Borders: Essays in Honour of Wolfgang Schomburg*, red. M. Böse et al., Leiden 2018, s. 135.

⁶⁶ T. Smith, *Creating a Framework...*, s. 47.

⁶⁷ ICC, OTP, Policy paper on case selection and prioritization, 15.09.2016, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (dostęp: 12.06.2023).

⁶⁸ *Ibidem*, § 41.

⁶⁹ *Ibidem*, § 40.

⁷⁰ Zob. na przykład ICC Office of the Prosecutor, Strategic Plan 2019–2021, § 16; Office of the Prosecutor, Strategic Plan 2023–2025, § 29, § 35.

priorytetów oraz ukończenie zasad dotyczących między innymi przestępstw przeciwko środowisku⁷¹.

Kwestia, czy przestępstwa przeciwko środowisku powinny zostać uznane za odrębne, samodzielne przestępstwo w świetle prawa międzynarodowego, z pewnością zasługuje na dalszą uwagę. Na gruncie obowiązujących przepisów w prawie międzynarodowym nie ma takiego przestępstwa, ale jak wykazano powyżej, możliwe jest włączenie określonych zachowań wyrządzających szkodę środowisku w zakres istniejących przestępstw prawa międzynarodowego. Mając to na uwadze, z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że środowiskowe aspekty będą uzyskiwać coraz większe znaczenie w postępowaniach prowadzonych przed MTK.

Uwagi końcowe

Rozważanie relacji między międzynarodowym prawem karnym a prawem ochrony środowiska ujawnia wielki potencjał, ale i szereg wyzwań. Wśród powodów, dla których wątpi się, że międzynarodowe prawo karne stanie się odpowiednim narzędziem do radzenia sobie z wyzwaniami środowiskowymi, można wymienić przede wszystkim problemy definicyjne z określeniem „przestępstw środowiskowych” i ich granic. Jak wynika z powyższej analizy, proces ustalania międzynarodowych przestępstw przeciwko środowisku jest rzeczywiście bardzo trudny.

Instrumenty międzynarodowego prawa karnego rzadko bezpośrednio odnoszą się do środowiska. Istniejące ramy normatywne są jednak wystarczająco szerokie, aby włączyć pewne zachowania wyrządzające szkodę środowisku w zakres istniejących zbrodni na gruncie prawa międzynarodowego. *De lege lata* ochrona środowiska naturalnego za pomocą międzynarodowego prawa karnego ogranicza się do przypadków, w których dane zachowanie wypełnia znamiona ugruntowanych zbrodni międzynarodowych. Tę konstatację należy podtrzymać także na gruncie postanowień Statutu rzymskiego. Mając świadomość zmiany jakościowej, wyrażającej większą otwartość na podejście ekocentryczne, należy stwierdzić, że jego praktyczna realizacja będzie zależeć od tego, jak prokurator MTK i sam Trybunał podejną do wymogów ustanowionych w art. 8(2)(b)(iv) Statutu rzymskiego.

⁷¹ Office of the Prosecutor Strategic Plan — 2023–2025 Strategic Plan: 13 June 2023, § 57, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-08/2023-strategic-plan-otp-v.3.pdf> (dostęp: 12.06.2023).

Bibliografia

- Benvenuti P., *The ICTY Prosecutor and the review of the NATO bombing campaign against the Federal Republic of Yugoslavia*, „European Journal of International Law” 12, 2021, nr 3, s. 503–530.
- Berat L., *Defending the right to a healthy environment: Toward a crime of geocide in international law*, „Boston University International Law Journal” 11, 1993, s. 327–348.
- Brady H., Re D., *Environmental and cultural heritage crimes: The possibilities under the Rome Statute*, [w:] *Justice Without Borders: Essays in Honour of Wolfgang Schomburg*, red. M. Böse, M. Bohlander, A. Klip, O. Lagodny, Leiden 2018, s. 103–136.
- Clapham A., *Extending international criminal law beyond the individual to corporations and armed opposition groups*, „Journal of International Criminal Justice” 6, 2008, nr 5, s. 899–926.
- Drumbl M.A., *International human rights, international humanitarian law, and environmental security: Can the international criminal court bridge the gaps?*, „ILSA Journal of International and Comparative Law” 6, 2000, nr 2, s. 305–340.
- Falk R.A., *Environmental warfare and ecocide facts, appraisal and proposals*, „Revue Belge de Droit International” 9, 1973, nr 1, s. 1–27.
- Freeland S., *Addressing the Intentional Destruction of the Environment during Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court*, Antwerpen 2015.
- Freeland S., *Crimes against the environment: A role for the International Criminal Court?*, „Revue Juridique Polynésienne” 4, 2004, s. 201–237.
- Fronza E., *Towards a new crime of ecocide: The moving frontiers of international criminal law*, [w:] *Strafrecht und Systemunrecht: Festschrift für Gerhard Werle zum 70. Geburtstag*, red. F. Jeßberger, M. Vormbaum, B. Burghardt, Tübingen 2022, s. 93–104.
- Fronza E., Guillou N., *Vers une définition du crime international d’écocide*, [w:] *Des écocrimés à l’écocide: le droit pénal au secours de l’environnement*, red. L. Neyret, Bruxelles 2015, s. 127–140.
- Gillett M., *Environmental damage and international criminal law*, [w:] *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, red. S. Jodoin, M.C. Cordonier Segger, Cambridge 2013, s. 73–99.
- Gray M.A., *The international crime of ecocide*, „California Western International Law Journal” 26, 1996, nr 2, s. 215–272.
- Gruszecka D., *Niemiecka doktryna i judykatura wobec problemu odpowiedzialności karnej „sprawców z za biurę” — uwagi na tle koncepcji „Organisationsherrschaft”*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 43, 2021, nr 4, s. 313–327.
- Hellman J., *The fifth crime under international criminal law: Ecocide?*, [w:] *Regulating Corporate Criminal Liability*, red. D. Brodowski, M. Espinoza de los Monteros de la Parra, K. Tiedemann, J. Vogel, Berlin 2014, s. 273–280.
- Hemptinne J. de, *Concluding observations on the influence of international environmental law over international criminal law*, „Journal of International Criminal Justice” 20, 2022, nr 5, s. 1287–1289.
- Higgins P., *Eradicating Ecocide: Laws and governance to prevent the destruction of our planet*, London 2010.
- Higgins P., Short D., South N., *Protecting the planet: A proposal for a law of ecocide*, „Crime, Law and Social Change” 59, 2013, s. 251–266.
- Hotz D., *Ecocide as the missing fifth crime under international criminal law?*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 133, 2021, nr 3, s. 861–905.
- Jodoin S., *Conclusion: Protecting the rights of future generations through existing and new international criminal law*, [w:] *Sustainable Development, International Criminal Justice, and Treaty Implementation*, red. S. Jodoin, M.C. Cordonier Segger, Cambridge 2013, s. 346–362.

- Kenig-Witkowska M.M., *Protection of the environment in times of non-international armed conflicts — a gap to be filled in*, „Studia Iuridica” 2018, nr 78, s. 184–198.
- Kociubiński J., *Using the free market against itself? The strategy of promoting national champions by authoritarian regimes — motivations and limitations*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 45, 2023, nr 2, s. 37–56.
- Krzan B., *Zaangażowanie państwa w popelnianie zbrodni międzynarodowych*, [w:] *Wokół problematyki państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego. Księga jubileuszowa Profesora Elżbiety Dyni*, red. L. Brodowski, D. Kuźniar, Rzeszów 2024, s. 254–265.
- Mégret F., *The problem of an international criminal law of the environment*, „Columbia Journal of Environmental Law” 36, 2011, nr 2, s. 195–258.
- Mistura A., *Is there space for environmental crimes under international criminal law: The impact of the office of the prosecutor policy paper on case selection and prioritization on the current legal framework*, „Columbia Journal of Environmental Law” 43, 2018, nr 1, s. 181–226.
- Negri S., *On meteors and comets: Is the crime of ecocide back to stay? Environmental crimes at the interface of philosophy, the law of state responsibility and international criminal law*, „International Criminal Law Review” 23, 2023, nr 1, s. 145–174.
- Pereira R.M., *Environmental Criminal Liability and Enforcement in European and International Law*, Leiden-Boston 2015.
- Plant G., *Environmental Protection and the Law of War: A Fifth Geneva Convention on the Protection of the Environment in the Time of Armed Conflict?*, London 1992.
- Provost R., *International criminal environmental law*, [w:] *The Reality of International Law: Essays in Honour of Ian Brownlie*, red. G.S. Goodwin-Gill, S. Talmon, Oxford 1999, s. 439–454.
- Radecki W., *Odpowiedzialność karna za naruszenie środowiska w świetle prawa międzynarodowego*, Wrocław 1981.
- Ranjeva R., *L’environnement, la Cour internationale de Justice et la Chambre spéciale pour les questions de l’environnement*, „Annuaire français de droit international” 40, 1994, s. 433–441.
- Rest A., *The indispensability of an international environmental court*, „Review of European Community & International Environmental Law” 7, 1998, nr 1, s. 63–67.
- Robinson D., *Ecocide — puzzles and possibilities*, „Journal of International Criminal Justice” 20, 2022, nr 2, s. 313–347.
- Smith T., *Creating a framework for the prosecution of environmental crimes in international criminal law*, [w:] *The Ashgate Research Companion to International Criminal Law: Critical Perspectives*, red. W. Schabas, Y. McDermott, N. Hayes, London 2013, s. 45–62.
- Sotis C., *Juger des crimes environnementaux internationaux: approche juridictionnelle et institutionnelle*, [w:] *Des écocrimes à l’écocide: le droit pénal au secours de l’environnement*, red. L. Neyret, Bruxelles 2015, s. 203–222.
- Stephens T., *International Courts and Environmental Protection*, Cambridge 2009.
- Tomuschat Ch., *Schädigung der Umwelt als Verbrechen nach Völkerstrafrecht*, [w:] *Völkerrecht und deutsches Recht: Festschrift für Walter Rudolf zum 70. Geburtstag*, red. H.W. Arndt, F.L. Knemeyer, D. Kugelmann, München 2001, s. 105–124.
- Uhm D.P. van, *A green criminological perspective on environmental crime: The anthropocentric, ecocentric and biocentric impact of defaunation*, „Revue Internationale de Droit Pénal” 87, 2017, nr 1, s. 323–340.